

אתה מוכן שאל הקל... התוכל עזוב בית ורחוב מודע וגואל...התדע לצעוד רחוק מאד ולא לרעוד (ש. שלום)

דיוקנם הדמוגרפי של מעפילי צפון אפריקה ולוב¹

הפרק ישרטט את דיוקנם של מעפילי צפון אפריקה² לפלשתינה-א"י בתקופה 5/1948-1/1947 ועד לשחרורם בפברואר 1949 מקפריסין. על בסיס מאגר הנתונים שנבנה חולקו מעפילי צפון אפריקה לקבוצות. לאורך הצגת נתונים תתבצע השוואה מול אוכלוסיית המעפילים הכללית.

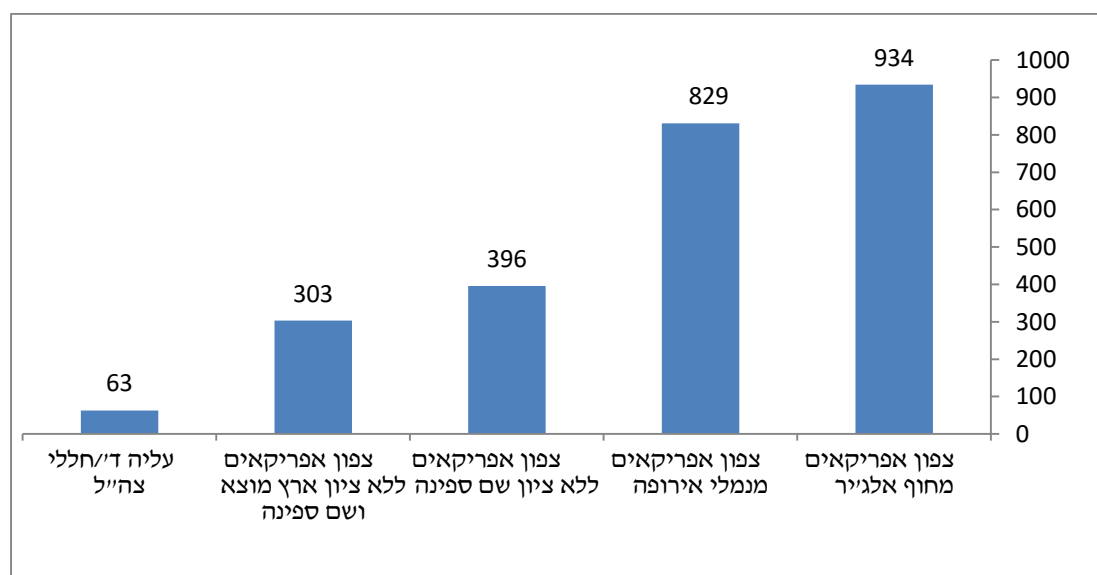
א. 934 מעפילים הפליגו בשלוש הספינות ישירות מחופי אלג'יר: 'יהודה הלוי', 'שיבת ציון' ו'הפורצים'³.

ב. 829 מעפילים צפון אפריקאים שהפליגו ב-24 ספינות מנמלי איטליה וצרפת וב-5 ספינות מנמלי יוון, יוגוסלביה, שוודיה ובולגריה.

ג. 699 מעפילים צפון שלא צוינו לגביהם שם ספינה וארץ מוצא על ידי פקידי העלייה שדל הסוכנות היהודית.

[שתי קבוצות אלה ב' ו'ג' נמרו כתוצאה מרישום חסר של פרטי המעפילים]

ד. 63 צפון אפריקאים שעלו בעלייה ד', גיוס חוץ לארץ, מתנדבי חוץ לארץ וחללי צה"ל, במהלך תקופה זו העפילו לפלשתינה-א"י 2,525 צפון אפריקאים. כולל מעפילי 'הפורצים' (גרף 1).
גרף 1. התפלגות מעפילי צפון אפריקה לפי רישומם במאגר

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

במקביל זוהו גם שתי קבוצות של פליטים יהודים אירופאים שהעפילו מצפון אפריקה ומנמלי אירופה.

ה. 39 פליטים אירופאים מצפון אפריקה שהעפילו בספינות מחוף אלג'יר.

ו. 61 פליטים אירופאים שהעפילו מנמלי אירופה והגדירו את מוצאם מאחת מארצות המגרב.

¹ הפרק נכתב בידי דניאל בר-אלי ביטון 2019

² בכל מקום שצוין צפון אפריקה או מוגרבים הכוונה ללוב וגם למעפילים לובים.

³ את"ה 14/272. לכל הספינות היה כינוי לצורך תקשורת עם המוסד לעליה ב' בפריז והמטה בתל-אביב; את"ה 14/219. 'הפורצים' הפליגה ב-22.11.1947 מחופי צרפת עם 122 מעפילים (מברק 86). ב-27.11.47 (מברק 31). 'הפורצים', הצליחה לפרוץ את המצור הימי הבריטי..

הנתון הרשמי של מעפילי צפון אפריקה הוא 1,200 (2%) מתוך 115,000 מעפילים שהעפילו לפלשתינה-א"י מסיום מלחמת העולם השנייה.⁴ מקור נוסף ציין שמספר המעפילים מצפון אפריקה היה 1,400⁵ ולפי דיווח של יעקב קראוס, שליח לצפון אפריקה, החל מאביב 1947 ועד 15.4.1948 העפילו 1,500 מוגרבים שהיו כ-3% מכלל המעפילים.⁶ הנתון במאגר מהווה (4%) מכלל המעפילים. בתקופה בה עסק המחקר מספר המעפילים שגורשו לקפריסין היה 7.45,617 ולכן לפי המאגר, 2,525 מעפילים מוגרבים היוו 5.5%. עם זאת אחוז המעפילים המוגרבים בספינות שהעפילו מנמלי אירופה הוא נע בין 0.05% ל-25%. 'אקסודוס' (0.05%), 'נחשון/קסטל' (8.2%), 'לנגב' (9.7%), 'כ"ט בנובמבר' (10.4%), 'לקוממיות' (22.9%) ו'יחיעם' (24.9%).⁸ (נספח 4). דרך נוספת למדידת היקף ההעפלה מצפון אפריקה היא לפי זמני הגירוש לקפריסין. מתחילת הגירושים, אוגוסט 1946 עד ראשית שנת 1947 רק תשעה מעפילים מוגרבים גורשו לקפריסין. לאורך שנת 1947 היוו המעפילים המוגרבים 8.2% מכלל המעפילים אם לא מביאים בחשבון את מעפילי ספינות 'פאן יורק' ו'פאן קרשנט'. הכללת האחרונים מורידה את היקף ההעפלה מצפון אפריקה ל-3% מכלל המעפילים בשנה זו. בין 5/1948-1/1948 מעפילי צפון אפריקה היו 8.7% מכלל המעפילים עד הקמת המדינה.⁹ ההעפלה מצפון אפריקה 'בטלה בשישים' מכלל המעפילים בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה. למרות זאת ההעפלה מצפון אפריקה לא הייתה עוד אפיזודה בהיסטוריוגרפיה הציונית-ישראלית אלא מאמץ עילאי של יהודים שהיו רחוקים מהתנועה הציונית המגשימה כמרחק מזרח ממערב.

בנוסף, זוהו שתי קבוצות מעפילים נוספות. אלה היו פליטים יהודים אירופאים שהגיעו לצפון אפריקה לפני ובמהלך מלחמת העולם השנייה.¹⁰ הקבוצה הראשונה העפילה בשתי הספינות שהפליגו ישירות מחופי אלג'יר. והשנייה שהעפילה מנמלי אירופה הגדירה את מוצאה מצפון אפריקה. חלקה שהה במחנות ליד טנג'יר שבצפון המגרב, בפיליפול וקולומבשאר בדרום אלג'יר.¹¹ ארגון הגיוניט אירגן ועדי עזרה בקזבלנקה, טנג'יר, מרקש, מכנאס ופאס שהעניקו לפליטים ששהו בערים אלה שרותי בריאות ורווחה.¹² ספרות המחקר אמנם התייחסה לפליטים יהודים אירופאים בצפון אפריקה, אך לא עסקה בפליטים שהגדירו עצמם ממוצא צפון אפריקאי והעפילו מנמלי אירופה ולא באלה שהעפילו מחוף אלג'יר. הם היו אחיהם להעפלה של מעפילי צפון אפריקה ולא ניתן להתעלם מהם במחקר (גרף 2).

4 אביגור. לסיכומו של מפעל העפלה. עמ' 31-51.

5 ויינשטיין. ציונות דתית.. עמ' 204.

6 אצ"מ S6/3848. דוח יעקב כרוז (קראוס) למצב היהודים בצפון אפריקה הצרפתית. (3.2.49). עמ' 6.

7 כהן. עם שב למולדתו. עמ' 52-53.

8 נספח 4. השוואה בין כלל המעפילים למעפילי צפון אפריקה לפי מועד גירושם לקפריסין 8-1949/2-1946.

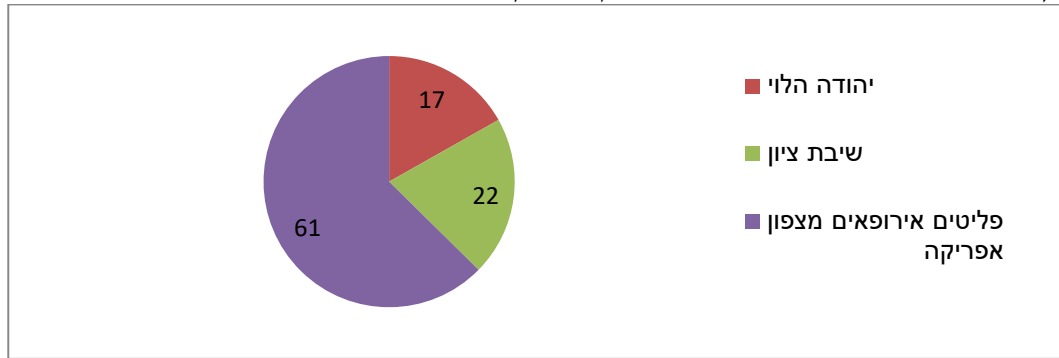
9 שערי. גירוש קפריסין. עמ' 332-339. עיבוד הנתונים מנספח 6 של שערי.

10 אצ"מ S6/3848. רשימות שמיות בעניין העלייה מאלג'יר, מרוקו ותוניס 1943-1945; כבר ב-1942 נשלח מברק מלונדון לירושלים כדי לארגן בדיקה של מצב הפליטים היהודים בצפון אפריקה. במברק צוין שמדובר ב-25,000 פליטים מצפון אפריקה, אך לא נאמר בו דבר ביחס לאוכלוסייה היהודית המקומית בצפון אפריקה; גרשון. העזרה לפליטים יהודים במרוקו עמ' 288-293; אצ"מ S6/3850. העלייה מתוניס 1936-1935 התכתבות בין המשדר הארץ ישראלי בתוניס ובאלג'יר למחלקת העלייה בסוכנות היהודית (17.3.36; 15.1.36); אצ"מ S6/3848. התכתבויות בין ארגון עולי מרכז אירופה למחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בקשר לרשימות של פליטים יהודים בצפון אפריקה. (6.9.47; 8.4.45; 10.3.43); יש רשימה שמית של פליטים עם כתובות של קרוביהם בפלשתינה-א"י. למשל, 33 בטנג'יר, מזאגאן וקזבלנקה; אצ"מ S6/3849. רשימה בת 54 שמות של פליטים מאירופה באונייה 'לימה' שהפליגה מאלג'יר לחיפה, היו ביניהם גם בעלי שמות צפון אפריקאים. יש בתיק רישיונות עלייה על חשבון מכסות החודשים אפריל, מאי, יולי, אוקטובר ונובמבר 1947. לא ברור אם מידע זה היה ידוע לשליחים במגרב באותה תקופה.

11 אצ"מ S6/3849. רשימת פליטים משוויץ ששהו במחנה אונר"א בפילופיייל שקרוביהם בארץ. (ללא תאריך)

12 גרשון. הערה 9 לעיל עמ' 300; לסקר. יהודים מקומיים ופליטים.

גרף 2. התפלגות פליטים אירופאים מצפון אפריקה לפי ספינות

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

מאגר השמות של מעפילי המגרב שנבנה על פי רשימות שמיות שאותרו בארכיונים שונים על בסיס ההנחות הבאות: א. כול מי שהעפיל בספינות מחוף אלג'יר נכלל במאגר. מעפיל עם שם מוגרבי שהופיע ברשימות הסוכנות היהודית ועלה מקפריסין עד פברואר 1949, עת נסגרו מחנות קפריסין, נכלל גם הוא במאגר. המאגר לא כולל עולים מצפון אפריקה שקיבלו רישיונות עלייה בתקופת הנדונה ב. למרות שהמחקר התמקד בארצות המגרב, מרוקו, אלג'יר ותוניס, לא ניתן להתעלם מהמעפילים מלוב, כיוון שהם היו שותפים לגורל ולמאמץ ההרואי להגיע לפלשתינה-א"י. שמותיהם של מעפילי לוב הופיעו באותן רשימות עם אחיהם מהמגרב ולכן הם נכללו במאגר. בספרות על יהדות לוב דווח על מאות יהודים לובים שהעפילו לפלשתינה-א"י אחרי מלחמת העולם השנייה.¹³

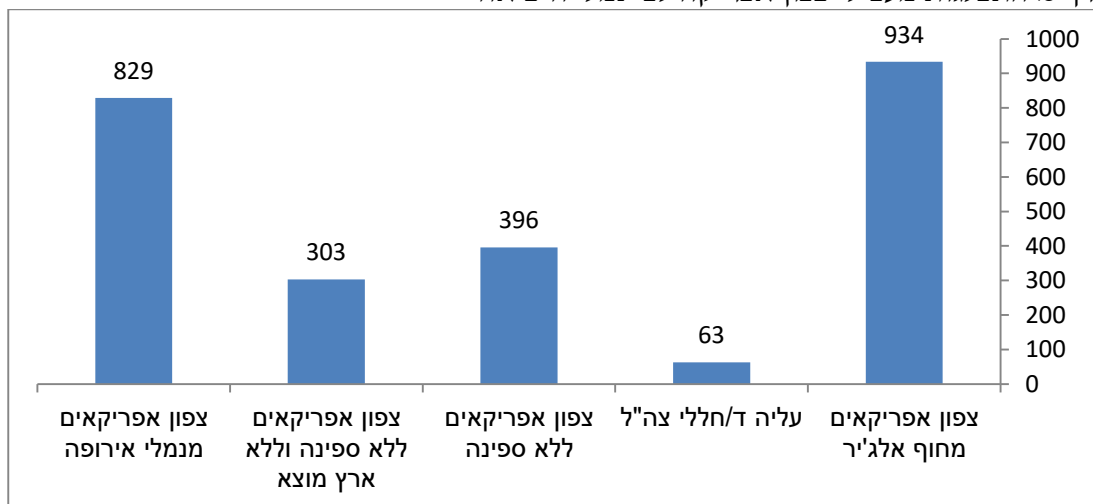
הנתונים של מעפילי שלושת הספינות שהעפילו ישירות מחוף אלג'יר ו-29 הספינות מנמלי אירופה היוו התשתית עליה נבנה דיוקנם של המוגרבים שיוצג בשלושה מעגלים משיקים: הראשון – ישרטט את המאפיינים הדמוגרפיים שלהם בתקופת ההמתנה במחנות המעבר באלג'יר ושל אלה שהגיעו לאיטליה וצרפת והצטרפו לספינות שהפליגו מנמלי אירופה לפלשתינה-א"י. הנתונים הדמוגרפיים שופכים אור על: ארצות מוצאם, גילם, משלח ידם, השכלתם והרכב משפחותיהם. המעגל השני – יעסוק במעפילים אלה במהלך שהותם במחנות הגירוש בקפריסין והתאקלמותם בחיי המחנות (פרק שישי). המעגל השלישי – יטפל בעלייתם לפלשתינה-א"י והפנייתם לערים, לקיבוצים ועליית הנוער, לבתי עולים ומחנות עולים. (פרק שביעי) בכל מעגל יושוו מעפילי צפון אפריקה לכלל המעפילים במחנות. בפרק נפרד ישורטט דיוקנם של פליטים יהודים אירופאים ששהו בצפון אפריקה במהלך מלחמת העולם השנייה ולפניה שהעפילו בשתי הספינות הראשונות מחופי אלג'יר ואלה שהעפילו מנמלי אירופה והגדירו את מוצאם מצפון אפריקה.

המעגל הראשון – היבטים דמוגרפיים של מעפילים צפון אפריקאים עד גירושם למחנות קפריסין: 934 מכלל מעפילי צפון אפריקה (37%) העפילו מחוף אלג'יר. מתוכם 72% גברים ו-28% נשים. לעומת 829 מעפילים מוגרבים (33%) שהעפילו מנמלי אירופה מתוכם 67% גברים ו-33% נשים. התפלגות כמעט זהה. לגבי שאר המעפילים המוגרבים (699) לא צוינו שמות שמות הספינות או ארץ מוצאם ברשימות קפריסיו.

¹³ כחלון, **ההעפלה מלוב**; חגיג'י-לילוף, **תחיית התנועה העברית**, עמ' 96-112; מימון תולדות ההעפלה. עמ' 268-263; אדאדי, **ופדלון**. עליה ב. עמ' 269-274; גפן מלווה בספינה 'משמר העמק' תיאר את חלוקת העבודה על הספינה. המעפילים מלוב הוקצו לשמש כסדרנים, אך לא התאימו מאחר "והיו צעירים ועדינים מאוד". עמ' 69.

לכן נבנו שתי תת רשימות: האחת – מוגרבים ללא שם ספינה והשנייה – מוגרבים ללא שם ספינה וללא ציון ארץ מוצא. למעשה, 1,528 (67%) מעפילים מוגרבים העפילו מנמלי אירופה פי אחת וחצי מאלה שהעפילו מחוף אלג'יר (גרף 3).

גרף 3. התפלגות מעפילי צפון אפריקה לפי נמלי היציאה

מקור: .. מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

הנתונים על ההעפלה מצפון אפריקה לא היו תמיד מדויקים. כך למשל התקבל מברק מ'אטלס' [צפון אפריקה] שעל הספינה 'יהודה הלוי' עלו 460 איש,¹⁴ בעוד שהנתון הרשמי היה 399. בשלהי שנת 1947 שהו בקפריסין 909 מעפילים מצפון אפריקה מתוכם 707 במחנות הקיץ (55,61-63) ו-202 במחנות החורף (64-69).¹⁵ בדוח סטטיסטי מ-30.10.1947 נמצא-912 מעפילים מצפון אפריקה ששהו במחנות הקיץ והחורף.¹⁶ נתון אחרון זה לא כולל את מעפילי 'הפורצים'. ברור שאין הסכמה לגבי מספר המעפילים המוגרבים בתקופת המחקר. אם כי הנתון האחרון 912 מעפילים ששהו בקפריסין מתקרב לנתון במאגר, אך לא מתחשב בהיקף העלייה ארצה מקפריסין. שהפער בנתונים נובע הן מעליית מוגרבים מקפריסין לפלשתינה-א"י במרוצת הזמן שחלף מאז גירושם והן מרישום לא מדויק של העולים מקפריסין ברשימות המעפילים כפי שדווח למחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. יתכן גם שהדיווחים מצפון אפריקה למטה המוסד לעלייה ב' בפרז' לא היו מדויקים. למרות הפסקת ההעפלה מצפון אפריקה על ידי המוסד לעלייה ב' לאחר הפלגת ספינת 'הפורצים', העפילו כ-1,600 מעפילים נוספים (63%) מכלל מעפילי צפון אפריקה וגורשו לקפריסין.

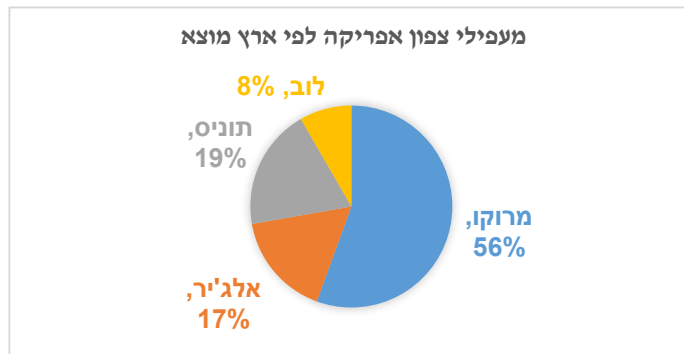
ארצות המוצא של המעפילים המוגרבים: לגבי 912 מעפילים (36%) זוהתה ארץ מוצאם מתוך כלל המוגרבים. מתוכם 518 מהמעפילים היו מרוקאים (56%), 145 היו אלג'יראים (17%), 181 היו תוניסאים (19%) ו-67 היו לובים (8%). (גרף 4).

¹⁴ את"ה 14/233. מברק מ'אטלס' (צפון אפריקה) ל'רודי' (שמריה צמרת) עוזרו של שאול אביגור ראש מטה עלייה ב'. (11.5.47).

¹⁵ אצ"מ S6/1662. התכתבות ממרסיי עם מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית; אצ"מ J21/506-2/5. טבלת נתונים של התפלגות מעפילי צפון אפריקה. (30.10.47); נספח 8 מפת מחנות הקיץ והחורף בקפריסין.. אצ"מ S6/4315. רשימות של מעפילים מקפריסין שעלו ארצה 1947-1948.

¹⁶

גרף 4. התפלגות של מעפילי צפון אפריקה לפי ארץ מוצא

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

מאחר ולא התבצע רישום מלא של מעפילים לפני העפלתם או במהלך שהותם במחנות המעבר נמצא דווח על 234 (26%) מכלל המעפילים המוגרבים העפילו מחוף אלג'יר; 279 (30%) מנמלי אירופה ו-350 (38%) היו מוגרבים שלגביהם לא צוינו שם הספינה בה העפילו ולא ארץ מוצא. (טבלה 5). רק לגבי 75% ממעפילי עלייה ד' וגחל/מח"ל צוינה ארץ מוצאם. מספרם של יהודי לוב במאגר מועט מפני שזו הייתה הקטנה מבין הקהילות היהודיות באפריקה הצפונית והם העפילו בדרך כלל מלוב לאיטליה ושם לא התבצע רישום בעת עלייתם לספינות מעפילים שהפליגו מנמלי איטליה.¹⁷

טבלה 5. התפלגות צפון אפריקאים לפי מוצא

ארץ מוצא	מרקו	אלג'יר	תוניס	לוב ¹⁸	אפריקה ¹⁹	סה"כ
צפון אפריקאים מחוף אלג'יר	129	56	49			234
צפון אפריקאים מנמלי אירופה	165	15	83	15	1	279
צפון אפריקאים ללא שם ספינה וארץ מוצא	197	57	47	49		350
עלייה ד', גח"ל ומח"ל וחללי צה"ל	27	17	2	3		49
	518	145	181	67	1	912

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

השמטת ארץ המוצא של מעפיל נעוצה ברישום לא עקבי ואחיד של הבריטים ושל פקידי לשכת העלייה והמזכירות המשותפות של מחנות קפריסין שהכינו את רשימות המעפילים לכול טרנספר מקפריסין לפלשתינה-א"י.²⁰ המדור לטיפול בעולה הזהיר מפני שימוש בנתונים שהועברו על ידי שליחי הסוכנות היהודית בקפריסין "נא לא להשתמש במספרים הנ"ל כלפי חוץ".²¹ אזהרה זו נועדה גם להסתיר מהבריטים מידע על היקף בריחת מעפילים מקפריסין. אין

¹⁷ אצ"מ S4/471-3. פרוטוקולים של ישיבות ברית הארגונים החלוציים בענייני עליה בצפון אפריקה. (21.12.42).
¹⁸ אף שהמחקר עוסק בארצות המגרב היו גם מעפילים מלוב וטנג'ר על הספינות "בן הכטי", "כ"ט בנובמבר" ו"לקוממיות".

¹⁹ אפריקא צוינה כארץ מוצא במספר מקרים. לעתים השתמשו גם בתואר אפריקנר [כך במקור, ב.ד].
²⁰ ברשימות השמיות בארכיונים השונים לא תמיד צוינה ארץ המוצא של המעפיל וגם פרטים אחרים כמו גיל, השכלה, שם ההורים, שם הספינה, משלח יד ומחנה בקפריסין..

²¹ אצ"מ S6/4304. נמצאה טעות בדיווח על מעפילי 'לא תפחידונו' התכתבות בין מחלקת העלייה ירושלים ללשכת העלייה בחיפה. (24.12.47); אצ"מ S3/471-31/1. שינויים בטפסי הדיווח של לשכות העלייה בחיפה וירושלים; AJJDC-CYP53 דין וחשבון מספר 3 – פעולות המחלקה לחיפוש קרובים. (20.6.47); דין וחשבון על פער בין כרטיסיית המחנות לזו של הגוינט. (13.6.47); אצ"מ S6/4318. מחלקת העלייה בירושלים מבקשת מלשכת העלייה בחיפה לשפר את הדיווחים על עליות מקפריסין. (27.2.48); אצ"מ J21/237-60.

התאמה בין הנתונים במאגר השמות (טבלה 5) לדיווחים הסטטיסטיים מקפריסין (טבלה 6). אמנם הפער הוא של 71 מעפילים בלבד. אך ממצאים אלה מחזקים את ההנחה שהרישום לא היה מדויק והדיווח לא מהימן דיו. היו מקרים של זיוף שמות והתגלו פערים בין כרטיסיית המחנות לבין רישום מעפילים לפי ספינות.²²

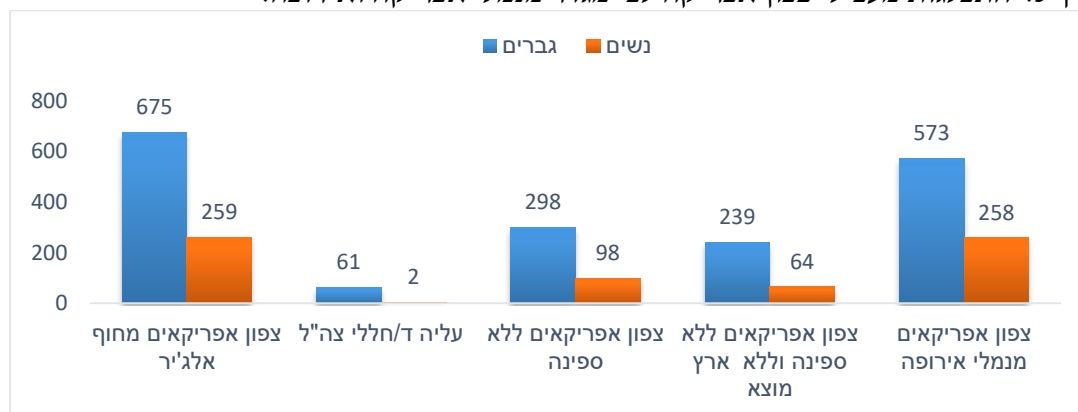
טבלה 6. יוצאי צפון אפריקה במחנות קפריסין

יוצאי צפון אפריקה במחנות	מרוקו	תוניס	אלג'יר	
מחנות קיץ (55, 60-63)	710			710
מחנות חורף (64-70)	63	26	42	131
	773	26	42	841

מקור: ; אצ"מ 4; 3; 2-J21/506-2. טבלת נתונים על התפלגות מעפילים במחנות קפריסין. (10.30.47).

לפי דיווחי מזכירות המחנות בקפריסין שהו 841 מעפילים מוגרבים.²³ מפתיע שאין נתונים על מעפילי לוב בטבלה לעיל. הפער בנתונים בין טבלאות 5 ו-6 בולט לפי משתנה ארץ המוצא. דוח מויאל מאשש את הנתון במחנות.²⁴ טבלאות 5 ו-6 הובאו על מנת להראות שהרישומים בקפריסין לא מדויקים.

מגדר: 2,525 מבין מעפילים ומעפילות מוגרבים רשומים במאגר 679 הן נשים (27%) ו-1,846 הם גברים (73%) שהעפילו מצפון אפריקה ולוב (גרף 5) גרף 5. התפלגות מעפילי צפון אפריקה לפי מגדר מנמלי אפריקה ואירופה.

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

259 הנשים (38%) העפילו מחוף אלג'יר ו-420 נשים (62%) העפילו מנמלי אירופה. 675 גברים (37%) העפילו מחוף אלג'יר לעומת 1,171 גברים (63%) שהעפילו מנמלי אירופה (גרף 6). אוכלוסיית המחנות ההתפלגות המגדרית הייתה דומה: 60% גברים ו-40% נשים.²⁵ בחישוב הובאו בחשבון גם בנים ובנות מתחת לגיל 18. התפלגות לפי מגדר ולפי נמל ההעפלה (גרף 5) מאששת את היקף 'הבריחה' של יהודי צפון אפריקה.

מזכר של מזכיר הוועד האמריקאי המאוחד לסיוע (הגוינט) אל המזכירות המשותפת במחנות קראולוס "כפי שידוע לכם וגם לנו המספר הנוכחי אינו מתאים למציאות". (26.9.48).

22 אצ"מ S3/467-45. מזכר מאת ג'ורא יוספטל אל משה שפירא ומחלקות שונות. (29.1.47).

23 אצ"מ S6/1662. התכתבות ממרסיי עם מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. (ללא תאריך).

24 אצ"מ S6/262 דוח אלי מויאל 5.9.47; אצ"מ S6/1662 התכתבות ממרסיי עם מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית; אצ"מ 4; 3; 2-J21/506-2. טבלת נתונים על התפלגות מעפילים במחנות קפריסין. (30.10.47).

25 אצ"מ S6/5067. הרכב העלייה ופוטנציאל מספר מבקשי עבודה בתוכה. (30.10.147).

בודדים ובודדות²⁶ : 13% אחוז היו מעפילות בודדות שעלו מנמלי אירופה ומחוף אלג'יר ואילו אחוז המעפילים הבודדים הוא 87% מכלל המעפילים המוגרבים. החישוב לא כולל את מעפילי עלייה ד' וחללי צה"ל. בתחילת אפריל 1948 שהו במחנות 25,939 מעפילים ומתוכם 43% בודדים ובודדות²⁷ (טבלה 7). לעומת זאת חלקם של המעפילים הבודדים והבודדות מצפון אפריקה במאגר הוא 53%. דוח של הגיונט שהתבסס על הגדרת המעמד האישי הראה שבין כלל מעפילי קפריסין היו 11,185 רווקים ורווקות, מהם 7,270 רווקים (65%) ו-3,915 רווקות (35%).²⁸ ההתפלגות של צעירים וצעירות צפון אפריקאים הייתה שונה מאוכלוסיית המחנות. לפי נתוני הסוכנות היהודית בתשעת החודשים הראשונים של שנת 1947 העפילו לארץ 37.1% בודדים ו-14.8% בודדות.²⁹ הבריטים לא היו מעוניינים לאפשר עלייה של מעפילים צעירים כדי לא לחזק את כוחות ההגנה של היישוב.

המסורת הנהוגה, בעת ההיא בקהילות היהודיות בצפון אפריקה, הייתה שנשים צעירות לפני נישואים אינן יוצאות מבית הוריהן. לכן תעוזתן של 160 צעירות לעזוב את בית הוריהן ולעלות לארץ ישראל מרשימה (טבלה 7). נתון זה מעיד שצעירות לקחו חלק בקבלת ההחלטה לעלות לפלשתינה-א"י ואולי אף קיבלו את ברכת הוריהם לדרך. בראיון אישי עם אליהו ביטון, מעפיל בספינה 'יהודה הלוי', הוא אמר שחברי 'קבוצת בן יהודה' (קב"י) ממרוקו התבקשו להגיע למחנה באלג'יר כרווקים ולא נשואים.³⁰ אך הדברים לא הסתדרו כמתוכנן ולכן יש זוגות נשואים בקרב מעפילי צפון אפריקה. לפי הנתונים בטבלה לעיל ההעפלה מצפון אפריקה היא עליית בודדים ובודדות (53%).³¹ לפי המאגר 837 גברים ונשים בודדים העפילו מנמלי אירופה לעומת 500 נשים וגברים בודדים מחוף אלג'יר. סקר של אלי מויאל, שליח הסוכנות היהודית לקפריסין, הראה שבקרב מעפילי הספינות 'יהודה הלוי' ושיבת ציון' היו יותר משפחות מאשר בודדים או בודדות.³² הנתונים במאגר מפריכים טענה זו.

טבלה 7. התפלגות בודדים ובודדות בקרב מעפילי צפון אפריקה

בודדים/בודדות	גברים	נשים	
צפון אפריקאים מחוף אלג'יר	445	55	500
עלייה ד/חללי צה"ל/מח"ל/גח"ל	67	2	69
צפון אפריקאים ללא ספינה	194	24	218
צפון אפריקאים ללא ספינה וללא ארץ מוצא	167	22	189
צפון אפריקאים מנמלי אירופה	304	57	361
	1,177	160	1,337

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

²⁶ שערי. מאפייני חברת המעפילים. עמ' 58. לפי שערי המושג בודדים ובודדות התייחס למעפילים שלא היו רשומים באף אחת מהתנועות הפוליטיות בקפריסין. זו הייתה דרך הרישום ברשימות השמיות בקפריסין; המחקר מתייחס מושג זה לגברים ונשים ללא בני זוג, ולצעירים וצעירות רווקים, לפי רישום שנעשה במחנות כדי להבדיל אותם מהמשפחות. יתכן שחלק מהבודדים והבודדות אפשר שהיו נשואים בעבר או אלמנות ואלמנים בהווה.

²⁷ אצ"מ 6/4315. רשימות של מעפילים מקפריסין שעלו ארצה בשנים 1947-1948. (1.4.48).

²⁸ AJJDC 0059' AJDDC CYP 0013. דוח סטטיסטי על רווקים ורווקות בקפריסין. (ללא תאריך)

²⁹ אצ"מ 3/136-7. מבנה העלייה היהודי, ינואר-ספטמבר 1947. ידיעות המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית. (6.11.47)

³⁰ ראיון אישי עם המעפיל אליהו ביטון, מספינת 'יהודה הלוי', שהעיד שחברי 'קבוצת בן יהודה' (קב"י) בקזבלנקה נתבקשו על ידי סאם אביטבול (אביטל) פעיל מרכזי בהעפלה במרוקו – להימנע מלעלות כנשואים. הדברים אמורים בעיקר לגבי הספינה 'יהודה הלוי'. (ינואר, 1981).

³¹ הערה: בכל מקום שצוינה לשון זכר הכוונה גם לנקבה.

³² אצ"מ 6/262. דוח אלי מויאל ביקור במחנות קיץ קפריסין. (5.9.47).

הרכב המשפחות המוגרביות: 41% ממעפילי צפון אפריקה היו בעלי משפחות. רוב המשפחות (60%) העפילו מנמלי אירופה ורק 40% מהן העפילו מחוץ אלג'יר. ל-198 משפחות (69%) מבין המוגרבים היו ילדים לעומת 91 (31%) זוגות נשואים ללא ילדים. הנתון מעיד, כי עליית צעירים לא נשואים נשמרה במהלך ההעפלה הישירה מחוץ אלג'יר, אך לא בין מעפילי 'הבריחה'.³³

טבלה 8. מספר ילדים בקרב משפחות מעפילי צפון אפריקה

ס'ה"כ	+10	7	6	5	4	3	2	1	ללא	מספר ילדים במשפחה צפון אפריקאית
105		2		5	14	6	14	33	31	צפון אפריקאים מחוץ אלג'יר
43			1	2	4	3	6	9	18	צפון אפריקאים ללא ספינה
14					1	1	2	3	7	צפון אפריקאים ללא ספינה וללא ארץ מוצא
127	1		1	9	8	16	20	37	35	צפון אפריקאים מנמלי אירופה
289	1	2	2	16	27	26	42	82	91	

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

השוואת ההרכב המשפחתי בקרב מעפילי צפון אפריקה (טבלה 8) העלתה שמחוף אלג'יר העפילו משפחות עם מספר ילדים קטן יותר ממשפחות שהעפילו מנמלי אירופה. לגבי מעפילים מוגרבים ללא שם ספינה או ארץ מוצא מספר הילדים שלהם היה הקטן ביותר. בדיווח של אלי מויאל על מעפילי צפון אפריקה במחנה 55, צוין שהגיעו "פליטים מדרום מרוקו, אלג'יר ותוניס ובעיקר משפחות מאוד פרימיטיביות ומפגרות".³⁴ מנגד ניתן לטעון שהשליחים עשו מלאכתם נאמנה וכהלכה. כי מחופי אלג'יר עלו יותר בודדים ומשפחות ללא ילדים בהתאם ל'רוח' התנועה הציונית וערכיה שציפתה שהמעפיל יהיה חלוץ צעיר, בעל אידאולוגיה ציונית ודובר עברית שעבר הכשרה חלוצית. לפחות בשני הפרמטרים הראשונים עמדו חלק ממעפילי צפון אפריקה. ל-198 משפחות (21%) היו 525 ילדים מכלל המעפילים המוגרבים ובממוצע 2.6 ילדים למשפחה (טבלה 8). אפשר להיווכח שעליית משפחות אפינה בעיקר את המעפילים המוגרבים מנמלי אירופה.

לפי נתוני הגויינט על ההרכב האנושי בספינה 'יהודה הלוי' אפשר להיווכח ש-303 גברים, 53 נשים ו-31 בני שנים עשרה ומטה העפילו בספינה.³⁵ כלומר דיווחיו של מויאל היו בלשון המעטה לא מדויקים. הגויינט דיווח על התפלגות כלל המשפחות במחנות קפריסין 46% משפחות היו ללא ילדים, 34% משפחות עם ילד אחד ו-4% משפחות בנות 3-5 ילדים.³⁶ הנתונים בטבלה לעיל מראים שבקרב משפחות צפון אפריקאיות היו 31% זוגות ללא ילדים, ל-28% מהמשפחות היה ילד אחד בלבד ל-15% משפחות היו שני ילדים, ל-9% מהמשפחות היו שלושה ילדים ול-16.6% מבין המשפחות היו בין 4 ל-10 ילדים. נתון סטטיסטי של הסוכנות היהודית הראה שהרכב כול העולים ארצה באותה תקופה היה: 77.5% משפחות ללא ילדים, ל-20.7% היה ילד אחד בלבד ו-1.8% מהמשפחות היו שלושה וארבעה ילדים.³⁷ כלומר בהשוואה להעפלה הכללית לפלשתינה-א"י ההעפלה מצפון אפריקה ביחס להרכב המשפחתי של שארית הפליטה

³³ אצ"מ S6/5067. מזכר מאת פינו מהמוסד לעלייה ב' צרפת למטה בארץ. (3.3.48).

³⁴ אצ"מ S6/262. דוח אלי מויאל מביקור מחנות קיץ בקפריסין. (5.9.47); את"ה 14/4. עדות של 'פורטה' ישראל חרקובסקי, מפקד הספינה 'יהודה הלוי'. (22.6.47).

³⁵ AJJDC AR # 256 45/64 מברק מיום 5.6.1947

³⁶ AJJDC CYP-01330.3.48. Kalman Levin Report on Cyprus Camps Classification According to Family State.

³⁷ אצ"מ S3/136-7. מבנה העלייה היהודית, ינואר-ספטמבר 1947, ידיעות המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית. (6.11.47).

למעפילים המוגרבים היו משפחות גדולות יותר. הסבר אפשרי לשוני בהרכב המשפחתי של המוגרבים שהעפילו מחוף אלג'יר לעומת אלה שהעפילו מנמלי אירופה נעוץ כנראה במיון של המעפילים שבכל זאת התבצע באלג'יר וניתנה בו עדיפות לצעירים וצעירות. נתונים אלה לא תואמים את דיווח מפקדי ספינות המעפילים והשליחים לקפריסין שיצרו רושם שמעפילי ספינות 'יהודה הלוי ושיבת ציון' היו בעיקר משפחות מרובות ילדים שהגיעו מאזורים נידחים בדרום מרוקו ואלג'יר.³⁸

אלי מויאל התריע מפני עלייה המונית ולא חלוצית, שתיפול למעמסה על היישוב. הדוח שלו נכתב על מעפילי ספינות 'יהודה הלוי ושיבת ציון' ששהו במחנות הקיץ. גם בדוח של חמל רפאל נכתב שמשפחות מדרום אלג'יר ודרום תוניס היו "מטופלות בהרבה ילדים".³⁹ בעוד שבזמן הדיווח שהו במחנות החורף בקפריסין עשרות ואולי מאות מעפילים נוספים מצפון אפריקה בעיקר מנמלי אירופה והם לא נכללו, בדיווחיהם. שתי ההעפלות הראשונות הישירות מחופי מאלג'יר של צעירים וצעירות היו בבחינת 'חניכה' של פוטנציאל ההעפלה מצפון אפריקה, לעומת ההרכב המשפחתי שעלה מנמלי אירופה לאחר הפסקת ההעפלה המאורגנת מהמגרב שלא עבר כל סלקציה. במחצית הראשונה של שנת 1947 גייסו השליחים גם בודדים וגם משפחות.⁴⁰ על פי המאגר הדיווחים על העפלת משפחות מרובות ילדים היו מופרזים.

אפשר להניח, שהדוח של מויאל העיד על הכותב יותר מאשר על המעפילים. הוא ראה עצמו כחלוץ, שעלה בשנת 1946 לפלשתינה-א"י והגשים חלום. סימוכין לכך ניתן למצוא במסקנות הדוח שלו:

יש מקום לסלקציה זהירה בעליות הבאות [...] יש נוער טוב יותר בצפון אפריקה שמנטלית ופיזית מוכנים לעבור למחנות אלו כדי להגיע לפלסטין [...] לא מצדיק עלייה זו מצפון אפריקה שברובה התבססה על מטפיזיקה משיחית שהרצון שלה נעלם בהתקלות הראשונה עם קשיים [...] העליות האלו צריכות להיות רק של חלוצים. כי עלייה כזו היא קללה ולא ברכה.⁴¹

התנאי שהעמיד המוסד לעלייה ב' לגייס 500-650 מעפילים אילץ את השליחים והפעילים להקפיד פחות על הדרישה להעפלה של צעירים וצעירות. דיווחו של מויאל מרמז על ביקורת סמויה על שליחי המוסד לעלייה ב', הסוכנות היהודית ופעילי ההעפלה וההגנה ובראשם אפרים פרידמן (בן חיים), נדיה כהן, סאם אביטל, אלי אוחיון וחבריהם שעשו לילות כימים ברחבי המגרב לעמוד בתנאי המוסד לעלייה ב' לקבלת ספינה כדי להעלותם ארצה, אך להערכתו של מויאל הם לא השכילו לבחור את המיטב מיהדות צפון אפריקה. אולם, עליית צעירים מקבוצות 'בן יהודה' ממרוקו ומטריפולי ומהכשרת 'בח'ד' בדרום צרפת ועליית מתנדבי ומתגייסי חוף לארץ (גח"ל ומח"ל) הם עדות לאופייה האידאולוגי של עלייה זו. לעומת התיאור הפסימי של מויאל ניצבת עדותו של שמעון צרפתי מעפיל בספינת 'יהודה הלוי' ש"כאן לא מדובר ביהודים משארית הפליטה, [...] אלא ביהודים אשר לא סבלו מגרמנים [...] יהודים אשר רצונם העז להגשים את חלומותיהם לשוב לארץ, ארץ אבותינו".⁴²

ניסיונו של כלב קסטל מלמד שהיה פוטנציאל לעלייה חלוצית מהמגרב, "יודע אני שקיימת ביהדות זאת הגדולה והמוזנחת חבורת חלוצים שאינם נופלים בכלום מכל חלוץ אחר בעולם".⁴³

38. אצ"מ S6/262. דוח אלי מויאל. (5.9.47).

39. אי"ט 13-2-2/19/4. דוח חמל רפאל על צפון אפריקה. (יוני, 1947). עמ' 3.

40. את"ה 14/233. דוח רפאל חמל שם שם.

41. אצ"מ S6/262. דוח מויאל. הערה 36 לעיל.

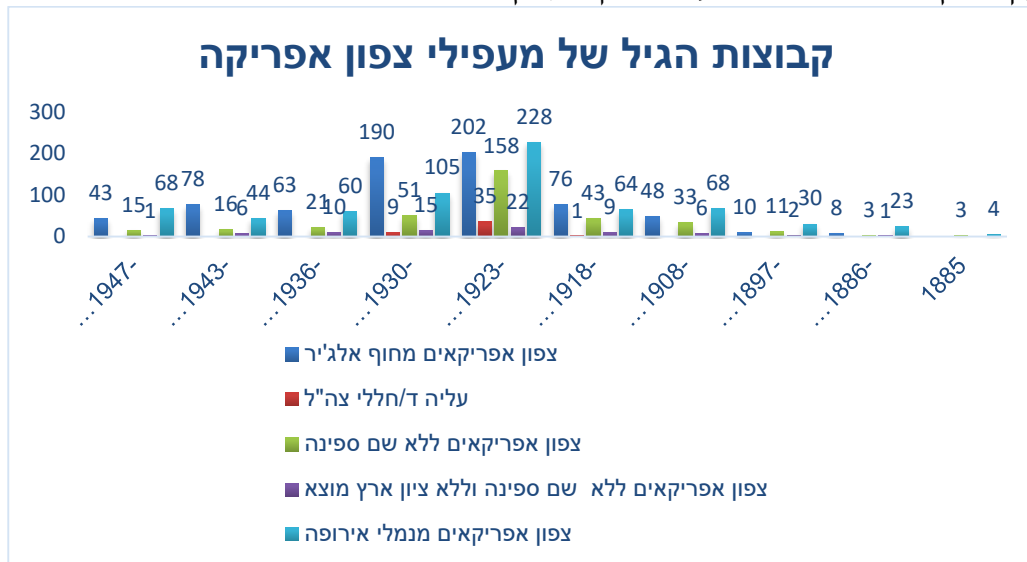
42. אי"ט 13-2-2/10/11. עדותו של שמעון צרפתי מעפיל בספינת 'יהודה הלוי'. (ללא תאריך). עמ' 5.

43. אי"ט 13-2-2/48/2. דוח של כלב קסטל מקיבוץ נצר סירני. (ללא תאריך). עמ' 33.

ראוי לציין שיחד עם המעפילים הצפון אפריקאים עלו גם בני נוער ללא הורים והיו מעפילים ביהודה הלוי ושיבת ציון שהשאירו את בני זוגם וילדיהם במחנות העלייה באלג'יר.⁴⁴

גיל המעפילים: כאן בולטת העדיפות שנתנו שליחי עלייה ב' להעפלת צעירים מצפון אפריקה. 14% מהם היו בקבוצת גיל 26-40, 26% בקבוצת גיל 19-25 מכלל מעפילי צפון אפריקה. ממוצע הגיל יורד אם מצרפים בנים ובנות מתחת לגיל שמונה עשרה.

גרף 6. קבוצות גילאים של מעפילי צפון אפריקה

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

לשם המחשה בדוח הסטטיסטי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) אחוז העולים מצפון אפריקה ולוב בגילאי 18-44 היה 50% בין השנים 1948-1951.⁴⁵ כ-8% מכלל המעפילים הצפון אפריקאים. כשמצרפים את 160 הצעירים (8%) בגיל 17-18 נראה כי 48% ממעפילי צפון אפריקה – נשים וגברים היו בגיל גיוס (גרף 6) הממצא תואם את מדיניות המוסד לעלייה ב', באותה תקופה דהיינו העלאת צעירים בגיל גיוס. אם כך, כמחצית ממעפילי צפון אפריקה היו צעירים וצעירות שהדיווח של מויאל לא החמיא להם והוגדרו כמי שנאספו מהרחוב. רק שבעה מעפילים היו בני 70 שנה ומעלה.

קירבה משפחתית – אחים ואחיות: 3% ממעפילי צפון אפריקה היו אחים ואחיות (גרף 7). היו יותר זוגות אחים שעזבו את בית הוריהם כדי לעלות לפלשתינה-א"י מאשר זוגות אחיות או זוגות מעורבים של אח ואחות. פערי הגיל בין האחים והאחיות אינם גדולים – משנה עד חמש שנים. 43 זוגות אחים העפילו מנמלי אירופה לעומת 13 זוגות אחים מחוף אלג'יר. 5 זוגות של אחים ואחיות העפילו מנמלי אירופה ו-6 מחוף אלג'יר. העפלת צעירות עם אחיהם מלמדת שהמסורת והמנהג של הטלת אחריות על אחיהן הבוגרים של הבנות הצעירות במשפחתן נשמר בקרב מעפילי צפון אפריקה. לפי המאגר אשריאל בוזגלו העפיל עם אחותו פנינה בספינה יהודה הלוי.

בראיונות עם מעפילי ספינות יהודה הלוי, 'לנגב' והמעפיל האלמוני הם סיפרו שנמנעו, עד הרגע האחרון, מלהודיע להוריהם על העלייה לפלשתינה-א"י כדי למנוע מהמשפחה להשפיע על

⁴⁴ אצ"מ 21/390-4-2. מרדכי חדאזיז ילד בן שבע וממן ישעיהו בן 6, כנראה לא נרשם ליד שמם שם הוריהם; שמוץ. העלייה ההמונית. עמ' 29. בהנחה שגודל שנתון היה 3% אז גילאי 18-44 היו 49.7% מכלל העולים בתקופה זו.

החלטתם.⁴⁶ נתונים אלה לא מבטאים את סיפר העפלת אחים ואחיות בודדים שהעפילו ללא הוריהם וניתן להניח שלא הייתה לרצון הוריהם. צעירים אלה לא העפילו ממניעים משיחיים ולא היו 'ארחי פרחי' כפי שטען מויאל בדוח שלו, אלא ממניעים אידאולוגיים. גרף 7. קירבה משפחתית של אחים ואחיות צפון אפריקאים

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

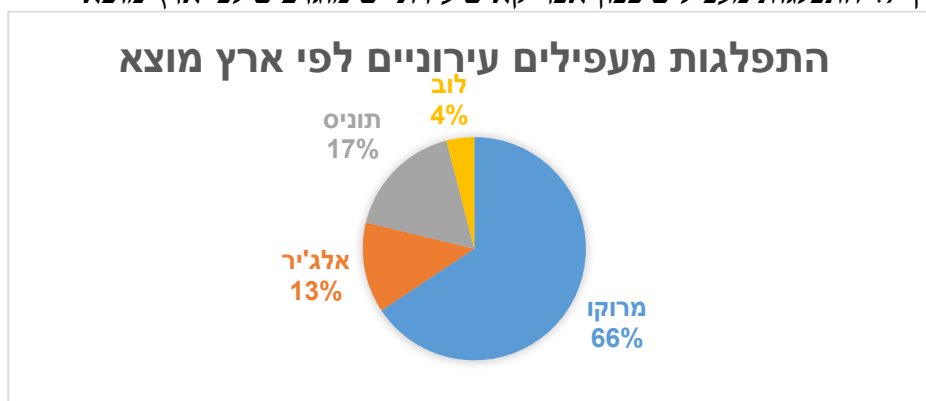
השכלה המעפילים: גם המידע על השכלת המעפילים הצפון אפריקאים לא נרשם באופן קבוע לצד שמותיהם, כך גם ברשימות מעפילי שארית הפליטה. כפי הנראה, מידע זה לא היה רלוונטי לגבי פעולות הצלה של יהודים ממחנות העקורים באירופה ולא כל שכן מצפון אפריקה. זאת כי מטרת התנועה הציונית, עם הכרזת 'הספר הלבן' של שנת 1939, היה למלא את ארץ ישראל ביהודים. מעטים מבין המוגרבים סיימו 7-8 שנות לימוד. מספר שנות הלימוד נמוך מאחר ובני נוער במגרב יצאו לעתים קרובות לעבוד אחרי 3-4 שנות לימוד בבית ספר יסודי כדי לסייע בפרנסת המשפחה. יותר שנות השכלה היו למעפילים מחוף אלג'יר מאשר למעפילים מנמלי אירופה. לנתון זה עשויה הייתה להיות השפעה בהמשך על דימוים של מעפילי צפון אפריקה.

עירוניים וכפריים: רק עבור 223 מעפילים (9%) נרשמה מקום מגוריהם (גרף 9). למרות שנתון זה אינו גבוה הוא משמעותי. מארגני ההעפלה שביקרו בערים, בעיירות ובכפרים מרוחקים ממרכזים עירוניים הצליחו בכול זאת להעלות עירוניים ולא רק כפריים מדרום מרוקו ואלג'יר. 24% מהמעפילים שיצאו מחוף אלג'יר היו עירוניים לעומת 13% מהמעפילים העירוניים מנמלי אירופה. לגבי האחרונים יותר ממחציתם הגיעו ממרוקו (66%) והשאר מתוניס (17%), אלג'יר (13%) ולוב (4%). נתון זה מעיד שאופייה של ההעפלה מנמלי אירופה--'הבריחה' היה כפרית. הדוחות של מויאל, חמל ופרידמן 'צבעו' את מעפילי צפון אפריקה בגוונים של צעירים חמומי מוח שנאספו מהרחוב או ממשפחות עניות מדרום מרוקו ומדרום אלג'יר. לעומת דיווחיהם קיימת עדות אחרת של צעירים עירוניים ממרוקו שהעפילו לפלשתינה-א"י. רפאל אביטל סיפר ש"קבוצה של 30 בנים ובנות בני 15-16 שאורגנה על ידי סאם אביטבול [אביטל] עזבו את צפרו [ספרו, ב.ד.] בליל המימונה לכיוון מחנה 'שלווה ובריאות' בטנס, אלג'יר".⁴⁷

⁴⁶ ראיונות אישיים עם אליהו ביטון (ינואר, 1983); אמנון בן שושן (יולי, 2013); יוסי עקריש (פברואר, 2015); ז'ק פרץ (18.9.84). שיחה עם יעקב וענונו, תל-אביב. (26.9.16)

⁴⁷ אביטל. למען אחיי. עמ' 59.

גרף 9. התפלגות מעפילים צפון אפריקאים עירוניים מוגרבים לפי ארץ מוצא

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

רפאל אביטל התייחס ל-8 מעפילים בספינת 'יהודה הלוי' לעומת 30 שהזכיר בספרו. עם זאת, בארכיון לבון נמצאה רשימה של 12 מעפילים מספרו שגורשו בשנת 1946 לקפריסין.⁴⁸ במאגר רשומים 18 מעפילים עירוניים מספרו שהעפילו בספינה 'נחשון/קסטל' שהפליגה מנמל בצרפת כשנה אחרי ההעפלה הראשונה מצפון אפריקה.

משלח יד: גם נתון זה לא נרשם במדויק ברשימות המעפילים (טבלה 9). ברשימות שנרשם בהן משלח יד לא היה הבדל בין משלח ידם של מעפילים יוצאי אירופה למעפילי צפון אפריקה. לפי דוח משנת 1947 של הסוכנות היהודית נמצא שהמקצועות של עולים מארצות שונות היו דומים. הם עסקו בענפי המזון, המכונאות, הספרות והמתכת. אם כי בין יוצאי אירופה היו גם פקידים ובעלי מקצועות חופשיים.⁴⁹ המקצועות של מעפילי צפון אפריקה היו: צורפות, חשמלאות, בנאות, רצענות וחקלאות. ברשימה אחרת נמנו בעלי מקצוע ב- סנדלרות, חייטות, פחחות, אריגה ונגרות שהיו נפוצים בקרב המעפילים מצפון אפריקה ומעפילים מאירופה כאחד.⁵⁰ כמו בקהילות יהודיות אחרות גם בצפון אפריקה ניתן לזהות בעלי מקצוע לפי שמות המשפחה; נפח (חדאד), נגר (נגר), פלח (איכר), צבאג (צבע), כייאט (חייט) דהבי (צורף).

טבלה 9. משלח ידם של מעפילי צפון אפריקה

משלח יד	בנאי	חייט/תופרת	חקלאי	חשמלאי	מכונאי	מלח
צפון אפריקאים מחוף אלג'יר				1	2	
צפון אפריקאים מנמלי אירופה המשך טבלה	1	6	5		4	5
צפון אפריקאים מחוף אלג'יר	1	1	2	3	1	
צפון אפריקאים מנמלי אירופה המשך טבלה	6	3	1	2	3	
צפון אפריקאים מחוף אלג'יר			1			
צפון אפריקאים מנמלי אירופה	1	2	2			

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

⁴⁸ רשימת מעפילי 'יהודה הלוי'. (נספח 5)

⁴⁹ אצ"מ 7-136/S3. ידיעות המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל. (1947). עמ' 9.

⁵⁰ אתע"ל (6430094) vi23. רשימת מעפילים חברי גורדוניה. (ללא תאריך).

בעדותו של רפאל חמל נמסר שיש בין המעפילים הצפון אפריקאים אחוז גבוה של בעלי מלאכה ופועלים בקרב המשפחות "והם חומר טוב עם פוטנציאל".⁵¹ גם בדיווחו של גרשון אדומי, ששהה חמש שנים במרוקו, לסוכנות היהודית נאמר ש"היהודי המרוקני הוא בעל מלאכה טוב, נגר, חיט ומסגר".⁵² ואילו בבקשה של 15 עולים שהועברה לסוכנות היהודית על ידי המשרד הארץ ישראלי באלג'יר, בשנת 1945, פורטו מקצועות זהים למקצועות של המעפילים: חקלאים, צלמים, סנדלרים, מכונאים, חשמלאי רכב וחייטים.⁵³ נתונים אלה מעידים שהסוכנות היהודית ידעה מה לצפות מעליית והעפלת המוגרבים וכיצד להיערך לקליטתה בארץ.

הכשרה חלוצית במגרב ובצרפת: מוטיב מרכזי של התנועה הציונית היה הכשרה חלוצית. כבר בשנת 1945 בפגישה בקזבלנקה, בנוכחות אליעזר קפלן, לייב יפה ופריץ ליכטנשטיין, האחראי על המשרד הארץ ישראלי בפורטוגל וזיידה שולמן, האחראי על המשרד המקביל במרוקו, דווח על 150 צעירים שלמדו עברית ו-50 מהם עסקו בהכשרה בחווה ליד קזבלנקה.⁵⁴ במאגר נמצא רישום רק של 18 מעפילים שעברו הכשרה. בין המעפילים הצפון אפריקאים היו שהוכשרו במגרב בתנועות נוער ציוניות 'עטרת ציון' בג'רבה, 'צעירי ציון' בתוניס ו'קבוצות בן יהודה' בטריפולי וקזבלנקה, לא לאורך זמן ולא כול חברי התנועה השתתפו בפעילות. גם בדרום צרפת הפעילו חוות הכשרה ב'קומפ דה פיזול'. המידע על הכשרת מעפילים לא מולא כפי שלא מולאו פרטים אישיים ונתונים אחרים של מעפילים מוגרבים. ברשימות יוצאי אירופה בספינות העפלה לא צוין נתון זה.. חיים בן המוזג, מעפיל מהספינה 'יהודה הלוי', כתב ביומנו על ההכשרה בקזבלנקה במסגרת מועדון 'שארל נטר'.⁵⁵ עדותו של סאם אביטבול [אביטל] על חוות הלימוד ליד קזבלנקה, 'חוות אמסלם', מלמדת שבכול יום ראשון 30-40 צעירים ממועדון 'שארל נטר' השתתפו בעבודת האדמה. ראיון אישי עם אליהו ביטון מ'יהודה הלוי' חיזק את עדותו של סאם אביטבול, וציין את שמות חבריו, שלמה אלקבץ אסתר ויצחק תורג'מן, שהשתתפו בהכשרה בחווה זו.⁵⁶

לסיכום המעגל הראשון: המאגר של מעפילי צפון אפריקה סיפק מידע שאפשר לשרטט את דיוקנם הדמוגרפי של המוגרבים הראשונים-החלוצים שהעפילו לפלשתינה-א"י למרות שמלוא הפרטים הדמוגרפים שלהם לא מולאו ברשימות העלייה מקפריסין. למעלה משני שליש מהמעפילים העפילו מנמלי אירופה. תופעה שלא הובלטה דיה במחקרים על ההעפלה מצפון אפריקה. יותר גברים מנשים העפילו מנמלי אלג'יר ואירופה. ממרוקו העפילו יותר מעפילים משאר מדינות המגרב ולוב. גיל הצעירים נע מגיל גיוס ועד שנות ה-40. ל-91 זוגות נשואים לא היו ילדים, ל-42 משפחות היו שני ילדים, ל-68 משפחות היו שלשה ילדים ל-74 משפחות היו 5-4 ילדים ולחמש משפחות היו עשרה ילדים. נתון זה מפזר את הערפל בקשר לאופייה של העלייה שהתבססה על התרשמותם של שליחים. העפלת בודדים תאמה את תפיסת העלייה הציונית. ראוי לציין שעליית מעפילות בודדות צעירות מסורתיות מארצות האסלאם הייתה תופעה ייחודית. לחלקן התלווה אח או אחות בוגרים. לרוב המעפילים היו שנות לימוד מעטות, משלח ידם היה 'גלותי' 'עבודת ידיים' ולא 'עבודת כפיים' לפי תפיסת הציונות החלוצית. ראוי לציין

⁵¹ אי"ט 13-11/14. דוח רפאל חמל מביקור אצל הצפון אפריקאים (10.9-20.8) במחנות הגירוש בקפריסין.

⁵² אצ"מ S6/4583. סקירה על מרוקו מאת גרשון אדומי חבר קיבוץ עין גב. (14.10.43).

⁵³ אצ"מ S6/3848. רשימת מועמדים לעלייה מאלג'יר. (ללא תאריך).

⁵⁴ אצ"מ S6/794. סיכום שיחה רבת משתתפים על ידי אליעזר קפלן בקזבלנקה. (5.7.45). יתכן שמדובר ביחווה אמסלם עליה דיווח סאם אביטל. התאריכים חופפים לפעילות ב'שארל נטר'.

⁵⁵ בן המוזג. **ממרוקו לישראל**.

⁵⁶ מת"ב 10(74). עדותו של סאם אביטבול. (28.5.1970); ראיון אישי עם אליהו ביטון מעפיל בספינה 'יהודה הלוי' (1981-1983).

התלהבותו של השליח כלב קסטל שתיאר תמונה ממחנה ההכשרה בבאראקי באלג'יריה של "קבוצת צעירים, בנים ובנות, עם טוריות ואתים. תמונה חלוצית מובהקת. בפוזות של גיבורים, בחיוכים של מגשימים".⁵⁷ עם זאת רוב מעפילי צפון אפריקה לא עברו הכשרה חלוצית-חקלאית ומעטים שלטו בשפה העברית.

המעגל השני- התאקלמות מעפילי צפון אפריקה במחנות קפריסין

להשלמת דיוקן המעפילים הצפון אפריקאים נציג מידע על התאקלמותם במחנות. המעפילים המוגרבים שעברו תקופת הסתגלות קצרה יחסית במחנות המעבר באלג'יר ובצרפת גורשו למחנות קפריסין בו שהו יוצאי אירופה -- שארית הפליטה. הם התמודדו עם מסגרות פורמליות - השליחים והגוינט - ואוכלוסייה יהודית מאירופה שיצאה מהתופת שלא הכירו. הם גם לא הוכנו לשהייה ארוכה במחנות.

המוגרבים במחנות קפריסין: לא תמיד נרשמו פרטיהם האישיים של המעפילים לפלשתינה-א"י ולמדינת ישראל. לפי המאגר רק עבור 1,355 מוגרבים (54%) מכלל מעפילי צפון אפריקה נרשם מספר מחנה. מתוכם 753 העפילו מחופי אלג'יר, 529 מנמלי אירופה ו- 73 שלא זוהתה שם ספינתם. עבור 631 (46%) מקבוצת המעפילים הצפון אפריקאים לא נרשם מספר מחנה אי רישום מספר המחנה תמוה. כיוון שמעפילים מספינה מסוימת הופנו למחנה מסוים לפי התנועה הפוליטית אליה השתייכו.⁵⁸ התיעוד הזה משרטט מידע מקוטע ולא מהימן ואף על פי כן אפשר לשרטט את מידת התאקלמותם של המעפילים הן משארית הפליטה והן מצפון אפריקה.

מעברים בין ובתוך מחנות הקיץ והחורף: הסטטיסטיקה שהתבצעה תכופות במחנות והרישום לעלייה לפלשתינה-א"י התבססה על זיהוי מעפיל לפי מספר המחנה שלו כדי לאמת את הנתונים. ברשימות שונות בנוסף למספר המחנה נרשם לעתים גם מספר הצריף או האוהל בו שכנו. המעפילים הראשונים מצפון אפריקה מהספינות 'לנגב' והמעפיל האלמוני שגורשו לקפריסין בחודש פברואר 1947, שוכנו במחנות האוהלים – מחנות הקיץ (60,55-63). חלקם ביקשו לעבור למחנות הצריפים – מחנות החורף (64-68), מאחר שנפוצה שמועה שבספינה 'חיים ארלוזורוב' הגיעו בסוף אותו חודש בנות שוודיות ואנגליות שגורשו למחנה 64. שני מעפילים צפון אפריקאים טענו שזו הייתה הסיבה לבקשתם לעבור ממחנות הקיץ למחנה 64.⁵⁹

תנאי החיים במחנות הקיץ בהם שוכנו מעפילים היו קשים מנשוא. היו אלה מחנות אוהלים ללא הגנה מפגעי הטבע בחורף ובקיץ, לכן לא נמצאו דיווחים על מעבר של מוגרבים ממחנות חורף למחנות הקיץ. מעפילי 'יהודה הלוי' ו'שיבת ציון' שוכנו המעפילים במחנה 55 שהיה למבצר של מעפילי צפון אפריקה. במשך 28 חודשים בקפריסין 134 מעפילים צפון אפריקאים עברו ממחנות הקיץ למחנות החורף ו- 47 עברו בתוך מחנות הקיץ והחורף (טבלה 10). לעומת זאת, ממחנות החורף לא עברו למחנות הקיץ. לקראת סיום שנת 1948 יוצאי אירופה ביקשו לעבור ממחנות קיץ לחורף.⁶⁰

לפי דיווחים במחנה קיץ 55 היו בין 770 ל-840 מעפילים מהמגרב. הממצא במאגר מראים שבמחנה 55 שהו למעלה מ-1,100 מעפילים מהמגרב לעומת 255 ששהו במחנות החורף.⁶¹ טבלה 10. מעבר צפון אפריקאים בין ובתוך מחנות קפריסין

57 קסטל. שליחות לגולה עמ' 575.

58 כלפון. את אחי. עמ' 229-230.

59 ראיונות אישיים עם אמנון בן שושן (מרץ, 2013) ויוסי עקריש (פברואר, 2015).

60 אצ"מ 9/3; 9/2; 12/2-12/377.J21. בקשות מעבר של יוצאי אירופה למחנות חורף (12.48.16).

61 הפער בין נתון זה לבין מספר המעפילים הצפון אפריקאים במאגר נובע כנראה מאי רישום מספר המחנה באופן סדיר ברשימות העלייה.

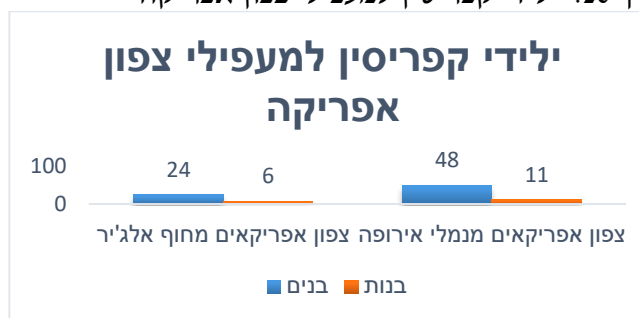
מערב בחורף	חורף	מקיץ לחורף	מערב בקיץ	קיץ	צפון אפריקאים במחנות קפריסין
30		28	19	753	צפון אפריקאים מחוף אלג'יר
1	3		2	13	צפון אפריקאים ללא שם ספינה
3	36	5		37	צפון אפריקאים ללא שם ספינה וללא ציון ארץ מוצא
29	219		18	310	צפון אפריקאים מנמלי אירופה

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

הסבר אפשרי לריכוז גבוה של צפון אפריקאים במחנה 55 הוא שהמעפילים המוגרבים העדיפו להישאר ביחד, למרות התנאים הקשים, כדי לתמוך ולעודד זה את זה. אם כי מיעוט בקשות ההעברה קיבע את מעמדם של המוגרבים במחנה 55 וחיזק את תדמיתם כ'אאוט סיידרים' בקפריסין. לאחר 'האינצידנט המרוקני' בשלהי 1947 היו מעפילים צפון אפריקאים שביקשו לעבור ממחנות קיץ לחורף. מאחר ולא תמיד צוינו תאריכי ההעברה יש קושי לאשש השערה זו. לקראת הקמת המדינה, מחנות הקיץ, הראשונים לקלוט מעפילים מוגרבים, הלכו והתרוקנו עם עליית מעפילי ספינות שהקדימו את גירוש המוגרבים לקפריסין. ראשי הקבוצות במחנה 55 פנו למזכירות המשותפת של המחנה בשם מעפילי 'שיבת ציון' בבקשה להישאר בו "אולם עתה משהלכו החברים למחנה חורף וגם לארץ יש ברוך השם די מקום לכולנו". הם ביקשו שגם ילדיהם, שנרשמו למחנה הילדים והנוער 65 [...] "לא ילכו בעוד שיש פה בית ספר לילדים".⁶² במילים אחרות, מחנה 55 היה ונשאר מבצרם של מעפילי צפון אפריקה והשהייה בו תרמה לגיבושם החברתי ולהתמודדותם בתנאים הקשים במחנות שלא היו רגילים בהם עד שחרורם בפברואר 1949.

ילידי קפריסין למעפילים מוגרבים: החיים במחנות נמשכו. מעפילים נפטרו, עלו לפלשתינה-א"י ולאחרים נולדו בנים ובנות. כ-3.5% מכלל המעפילים בקפריסין היו בקבוצת הגיל 0-4.⁶³ (גרף 10)

גרף 10. ילידי קפריסין למעפילי צפון אפריקה

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

לפי המאגר משפחות צפון אפריקאיות עלו עם ילדים בגיל 0-4 בעיקר מנמלי אירופה: 374 ילדים (48%) העפילו עם הוריהם מחוף אלג'יר לעומת 277 ילדים (35%) שעלו עם הוריהם מנמלי אירופה. למעלה מאלף תינוקות נולדו למעפילי קפריסין מתחילת הגירושים עד שלהי חודש

⁶² אתע"ל (637-1763) vi23-18. פנייה של ראשי קבוצות במחנה 55 למזכירות המשותפת של מחנות הקיץ. (ללא תאריך).

⁶³ אצ"מ S6/5067. הרכב דמוגרפי של גולי קפריסין. (30.10.47).

פברואר 1949.⁶⁴ לפי המאגר למעפילי צפון אפריקה, נולדו 127 תינוקות כ-10% מכלל התינוקות בקפריסין.

למעפילי צפון אפריקה נולדו 89 בנים (81%) ו-17 בנות (19%). 30 ילדים נולדו למעפילי יהודה הלוי ושיבת ציון. מתוכם שש בנות ו-24 בנים. למעפילי שיבת ציון נולדו 14 ילדים, מתוכם 9 בנים ו-5 בנות. לעומתם, למעפילי יהודה הלוי נולדו בת אחת ו-15 בנים. למוגרבים שהעפילו מנמלי אירופה נולדו 59 ילדים בקפריסין, מתוכם 48 בנים ו-11 בנות (טבלה 11). הפסקת העלייה הממוסדת-מאורגנת מחופי אלג'יר גרמה לעלייה לא מבוקרת וספונטנית – 'הבריחה'.

טבלה 11. התפלגות גילאי 1-18 של מעפילי צפון אפריקה

	1935-1930	1942-1936	1946-1943	1948-1947	גילאי 1-18 של מעפילי צפון אפריקה
374	190	63	78	43	צפון אפריקאים מחוף אלג'יר
103	51	21	16	15	צפון אפריקאים ללא ספינה
32	15	10	6	1	צפון אפריקאים ללא ספינה וללא ארץ מוצא
277	105	60	44	68	צפון אפריקאים מנמלי אירופה
795	370	154	144	127	

מקור: מאגר השמות של מעפילים צפון אפריקאים באתר האינטרנט מעפילי המגרב

מהנתונים בטבלה 11 נמצא, כי 127 (16%) ילדים היו בגילאי שנה עד שנתיים, 144 ילדים (5.7%) בגילאי 2-5 העפילו עם הוריהם. 154 ילדים (6%) בגילאי 6-12 ו-370 בני נוער (14.6%) בגילאי 13-18. 135 ילדים (18%) עלו בתת-קבוצות שלא זוהו עבורן ארץ מוצא ושם ספינה. מזכירות המחנות העדיפה, בראייה מערכתית, את עליית בני נוער, ילדים ותינוקות לפלשתינה-א"י. העדפה זו יש ונכפתה על יושבי המחנות מפני שעל פי נוהל סוכנות האו"ם לילדים היה צריך לדווח על מצבם של ילדי פליטים ממלחמת העולם השנייה והתנאים במחנות לא היו אידאליים לגידול ילדים. סיטואציה שזרזה את הצדדים (הבריטים והסוכנות היהודית) להסדיר את העלאת התינוקות בנובמבר 1947.⁶⁵ 'הלחץ' שיצרה אוכלוסיית הילדים והתינוקות על הבריטים נוצר גם מהרכב האוכלוסייה הצפון אפריקאית שהגיעה למחנות עם ילדים ותינוקות. התנועה הציונית העדיפה את דור העתיד באותה עת על פני שארית הפליטה המבוגרת.

לפי דיווח של הג'וינט בקפריסין היו 2,301 ילדים ובני נוער, 913 בכפר הנוער ששכן במחנה 65. 556 ילדים ובני נוער היו במחנות הקיץ מתוכם 249 במחנה 55 והשאר ילדים 193 במחנות 63 - 60.⁶⁶ שנה לאחר מכן נספרו 619 תינוקות במחנות החורף 64-68.⁶⁷ במחנה 65 נולדו למעפילי יהודה הלוי 13 תינוקות ולמעפילי שיבת ציון 3 תינוקות.⁶⁸ בין החודשים ספטמבר-דצמבר 1947 עלו לפלשתינה-א"י בעליית הנוער 59 ילדים ובני נוער ממעפילי יהודה הלוי ושיבת ציון.⁶⁹

⁶⁴ אצ"מ S6/5067. מסמך לקראת הבאות מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. (18.2.48).

⁶⁵ AJJDC CYP-0013/0016. דוח על מצב הילדים במחנות קראולוס. (ללא תאריך).

⁶⁶ אצ"מ S6/5155. מזכר של הנס בייט על מספר הילדים ובני הנוער בקפריסין. (15.10.47).

⁶⁷ אצ"מ J21/377-11. כרטיסיה כללית של מחלקת העלייה. (15.12.48).

⁶⁸ אצ"מ J21/244-24. התפלגות ילדים עד גיל 17 במחנה 65 לפי ספינות העפלה. (ללא תאריך).

⁶⁹ אצ"מ S6/5155. מאת קלמן לוי, המדור לעולה, חיפה אל י. בכר ממחלקת העלייה בירושלים (26.9.47) ו- (2.48; 14.1.48).